

Kommentarer til materialet, forslag til endringer etc kan sendes til
Kari Michelsen, epost: <kar-mi@online.no>

INNHALDSFORTEGNELSE

Forord.....	4
INNLEDNING	6
Kildene	7
Hva er musikkhandel?.....	8
Datering av noter	9
Hvordan telle?	10
Handelen med noter og instrumenter.....	10
Musikkhandelens fremvekst.....	12
Del I Begynnelsen.....	14
Kap. 1 Den uorganiserte musikkhandel i Norge frem til ca. 1830.....	15
Handel med noter.....	15
Hvem solgte noter i Christiania før musikkhandlerne kom?.....	23
Handel med instrumenter	27
Kap. 2 Den organiserte musikkhandel kommer i gang i Christiania og omegn	32
De første instrumenthandlere: instrumentmakere, isenkremmere og nürnbergere.....	32
De første notehandlere: Niels Wulfsberg og Fr. Chr. Nielsen	39
Kap. 3 Pionerene	43
Lars Roverud	43
Lars Møller Ibsen.....	56
Hans Thøger Winther.....	64
Louis Fehr	74
Kap. 4 Noteleiebibliotekene.....	77
“De fordømte Leiebibliotheker”	77
Noteleiebibliotekene alfabetisk	80
Kap. 5 Noteperiodikaene	93
Noteperiodikaene alfabetisk	93
DEL II Musikkhandelen vokser til	101
Kap. 6 Nye navn i markedet	102
Christian Gerhard og Emilie Tøttrup	102
Guldberg & Dzwonkowski	106
Jacob Sanne	110
Edvard Winther.....	113
Familien Neupert	118
W. Lindorff & Hansen	126
Johan Diderik Behrens.....	131
Kap. 7 Carl Warmuth senior og junior	133
Kap. 8 Flere store aktører kommer:.....	159
Johan A. Røsholm.....	159
Haakon Zapffe	163
Petter Håkonsen.....	169
Brødrene Hals.....	173
Oluf By.....	184
Kap. 9 Bokforlagene.....	186
Jørgen Schiwe.....	186
Jørgen Wright Cappelen.....	187
Johan Fjeldsted Dahl.....	190
Peter Tidemand Malling.....	193
Jacob Dybwad	195

A. M. Hanche	195
Feilberg & Landmark.....	197
Kap. 10 Utenfor Christiania.....	200
Bergen	200
Georg Carl Christian Wedel Prah.....	200
Schwarzenbachkapellet.....	203
Wilhelm Harloff	206
Carl Rabe.....	209
Einar Kaland.....	212
Arendal	214
Friedrich Wilhelm Thoschlag.....	214
Theodora Cormontan	216
Trondheim	220
J. Andersen → J. Andersens Enke → A. Brun → Ragnhild Lange	220
Olaf T. Ranum	222
DEL III Publikum og komponistene.....	224
Kap. 11 Publikum Hvem var de?	225
Sosiale grupper	225
Salve Thomassens noteleiebibliotek.....	226
Brødrene Hals' protokoller.....	228
Carl Warmuths vareforsendelseskatalog.....	230
Hva kjøpte publikum?.....	234
Kap. 12 Forlag – komponister – produksjoner	240
Produksjonstallene for musikkforlagene.....	240
Hva tjente musikkforleggerne?.....	241
Forlagenes "hitlister"	242
Komponistenes popularitet hvert tiår 1811–1909	248
Sluttord	252
Forleggerne.....	252
Repertoaret	253
Appendix I: Hammers bokhandelskataloger.....	259
Appendix II: Kronologisk oversikt over hvilke noter man tilbød til salgs gjennom Norske Intelligenz-Sedler årene 1763–1802	266
APPENDIX III: Wulfsberg-listen	270
Appendix IV: Noteleiebibliotekene kronologisk og etter størrelse.....	277
Appendix V: Noteperiodikaene kronologisk, etter forlag og over tidsrom.....	280
Appendix VI: Carl Warmuths kundekatalog	282
Appendix VII: Salve Thomassens abonnenter.....	300
Forkortelser	306
Litteratur og kilder.....	307

Forord

Det ligger en lang produksjonstid bak det arbeidet som jeg nå setter punktum for. Det startet så tidlig som i 1975 som et samarbeidsprosjekt mellom meg og den danske musikkforskeren og noteantikvaren Dan Fog (1919–2000). Jeg overtok snart ansvaret alene og arbeidet er gjennomført som et soloprojekt. Det har opptatt meg hele tiden, selv om jeg i lange perioder dels måtte la det ligge, dels bare kunne samle meg om det innimellom eller ved siden av andre jobber. Først etter 2005 har jeg kunnet arbeide konsentrert med prosjektet.

Det ble tidlig klart at musikkhandelens historie måtte bli todelt. En del er en samlet, så fullstendig som praktisk gjennomførbart, fortegnelse over hvilke noter som er utgitt i Norge, når, hvor og av hvem. Denne delen – notekatalogen – har naturlig nok form av en database. En vil her finne komponist, tittel, besetning, forlag, evt. platenummer, utgivelsesår og om mulig utgivelsesmåned, samt periodikumopplysning der det er aktuelt. Notekatalogen ligger på nettsidene til Universitetet i Oslo, Det Humanistiske Fakultet, Musikkhistorisk arkiv.

Internettadressen er

<http://www.hf.uio.no/imv/forskning/forskningsprosjekter/norgesmusikk/musikkhi starkiv/KariMich/>

Den andre delen, som her presenteres, er selve historien om musikkhandelen i Norge med hovedvekt på Christiania. Den innledes med spredte glimt fra 1600-tallet, en voksende aktivitet på 1700-tallet, og viser hvordan musikkhandelen for alvor vokser frem fra 1820-årene. For å få et bilde av utviklingen har jeg valgt å knytte fremstillingen opp mot de enkelte personers innsats.

Fra Norges almenvitenskapelige forskningsråd mottok jeg i startfasen et mindre beløp. Dessuten stilte Musikkvitenskapelig Institutt ved Universitetet i Trondheim en tid arbeidsplass til disposisjon med adgang til å benytte kopimaskin og annet utstyr og dette takker jeg for. Forøvrig har jeg båret alle utgifter til prosjektet selv.

Arbeidet Musikkhandel i Norge har vært et personlig prosjekt. Men jeg har vanskelig kunnet komme i mål uten all den hjelp og oppfølging jeg har fått. Det er mange som skal takkes:

→ Professor Hampus Huldt-Nystrøm (1917–95) som med sine nær uutømmelige kunnskaper i norsk musikkhistorie var en mangeårig inspirator for mitt arbeid. Hans innsikt og interesse støttet og inspirerte. Han satte meg i kontakt med

→ Dan Fog. Vi hadde i mange år et nært og godt samarbeid. Han var et lysende forbilde med sine kolossale kunnskaper. Hustruen Lene har etter mannens død latt meg få beholde viktig materiale til dette arbeidet kunne ferdigstilles.

→ Direktøren for Norsk Musikforlag, Fridtjof Backer-Grøndahl (1914–2006). I forlagets eie befinner det seg 13 tykke forlagsprotokoller. Disse uerstattelige dokumentene fikk jeg låne i mange dager, en av dem i mange uker. En enestående mann med et enestående kildemateriale.

→ Norsk Musikk Samlings ansatte og ikke minst deres leder Øyvind Norheim for ubegrenset velvilje og hjelpsomhet med å finne frem i denne landets største, på det tidspunkt i hovedsak ukatalogiserte, samling av norske notetrykk.

→ Ringve Museums ansatte som var de som gjorde meg virkelig interessert i eldre og gamle notetrykk, og som lot meg låne noter i en svært lang periode.

→ Direktør Peter Andreas Kjeldsberg ved Ringve Museum som gav meg tilgang til sitt forskningsmateriale.

→ Henrik Jørgen Huitfeldt, som overlot hele sin samling av Warmuth-slektens private dokumenter til Ringve Museum og som har gitt meg verdifulle opplysninger.

→ Professor Halvard Bjørkvik som i innspurten av dette arbeidet har hjulpet til med historisk bakgrunnsstoff og som jeg har kunnet diskutere kilde- og metodeproblemer med.

→ Professor Arvid Vollsnes som tok det avgjørende skritt til nettpubliseringen av mitt arbeid.

→ Og – min ektefelle Håkon Sivertsen. Han spesialsydd musikkhandels- og notedatabaser og har ordnet opp i data- og forskningsproblemer underveis.

Lillesand, januar 2010

Kari Michelsen

INNLEDNING

For den, som engang vilde paatage sig at skrive en norsk Musikhistorie, maa naturligvis vor Bladlitteratur være den fornemste Kilde. Da jeg nu af Erfaring veed, hvilket langvarigt og møisommeligt Arbeide det er at gaae paa Jagt gjennem Aviserne efter Notitser om de forskjellige Musikkere [sic], som have havt nogen Indflydelse paa vore musikalske Forholde, saa haaber jeg, at dette mit lille Arbeide ikke vil være spildt Umage, men kunne tjene til Hjælp og Lettelse for den, som maatte føle Lyst og Kald til at virke Noget i denne Retning.

Dette skrev organisten Henrik Albrechtson i 1878 i sine håndskrevne *Musikalske Veivisere*. Det kunne like godt vært undertegnet av meg. For en av hovedkildene til denne fremstillingen er nettopp “vor Bladlitteratur” – avisene, først og fremst avisene i Christiania fra 1763 (da *Norske Intelligenz-Sedler*, Norges første avis, startet) og fremover. Her ligger en hovedkilde til datering av norske notetrykk. Flerfoldige tusen notetrykk er her registrert som “idag er udkommet paa mit Forlag” – de aller fleste i Christiania.

Bortsett fra mine egne, mindre bidrag er det skrevet minimalt om norsk musikkhandels historie. Bokhandelen derimot har fått mange og store bind. Da bokhandel og musikkhandel på flere måter er nær forbundet, har det vært naturlig å gå gjennom det som fins av denne type litteratur. Men, man skal lete godt for i det hele tatt å finne noe av betydning for dette arbeidet. For eksempel har nestoren blant bokhandel/forlagsforfattere Harald Tveterås omtalt Hans Thøger Winthers virksomhet slik: “På vel 20 år kom det over 100 skrifter fra hans forlag, utenom en mengde kunstsaker, portretter, prospekter og notetrykk”. Jeg har registrert 223 noteproduksjoner fra H.T. Winthers forlag mellom 1822 og 1840!

Begrepet musikkforlag er stadig i 2009 et fjernt begrep, for ser vi på Store Norske Leksikons definisjon av “forlag” lyder den: *foretak som utgir bøker. Forlaget organiserer bokproduksjonen og dekker i alminnelighet alle utgifter som er forbundet med fremstillingen og utgivelsen, bl.a. til konsulentarbeid, oversettelse, illustrering, design, trykking, innbinding, distribusjon og reklame.* Et musikkforlag gjør omtrent det samme: organiserer produksjonen, dekker som regel alle utgifter ved fremstilling og utgivelse, illustrasjoner, trykk, distribusjon, reklame og honorar.

Jeg har valgt å stoppe i året 1908 – et naturlig tidspunkt: 1. januar 1909 ble de to store norske musikkforlagene Carl Warmuth og Br. Hals slått sammen til det nye forlaget *Norsk Musikforlag*. Christiania dominerer gjennom hele fremstillingen fordi musikkhandelsvirksomheten var konsentrert der, ikke minst på 1800-tallet. Det var musikkhandlere og musikkhandelsvirksomhet i andre norske byer, men omfanget kan ikke måle seg med hovedstadens. De steder som har fremhevet seg er Bergen, Trondheim og Arendal og gis hvert sitt kapittel.

Kildene

Kildene er mangfoldige. Først og fremst er det som nevnt avisene *Norske Intelligenz-Sedler* og *Morgenbladet*. Avisene er de viktigste kilder til datering av notetrykk og til allmene opplysninger om bok- og musikkhandlere. Andre særlig viktige kilder er forlagskatalogene og forlagsprotokollene der de har vært tilgjengelige. Enn videre Norsk bokfortegnelse, andre typer kataloger, adressekalendere, andre aviser, bibliografier, leksika, biografier, dagbøker, offentlige dokumenter, monografier, småtrykk, ukebladartikler, tidsskriftsartikler, brev og manuskripter, skifter, bilder osv. i det nær uendelige, foruten selvsagt notetrykkene selv. Og en rekke muntlige kilder. I de senere år har også internets store betydning kommet til.

I og med at et platenummer kun angir når verket ble produsert *første* gang, må de sammenholdes med andre opplysninger på notetrykket, som opplysninger om opplag, firmanavnets form, eventuell adresse, trykkeriets navn, reklame – fortrinnsvis egenreklame – på noteheftets bakside, pris. Videre kan det ligge opplysninger i en dedikasjon, i den stilistiske utforming av tittelsidens illustrasjon eller der denne er signert. (Når det gjelder adressenes gatenummer kan det virke forvirrende at både gamle og nye matrikelnummer er brukt – det finnes dessverre ingen parallellført oversikt over hovedstadens gatenummer.)

For Christianias vedkommende er kildene fra før 1763 tilfeldige og usystematiske, og kan bare gi glimt av musikkhandelen fra den tid. Fra det tidspunkt Norges første avis startet, 25. mai 1763, endrer registreringsmulighetene seg radikalt. Vi kan nå nokså nøye følge utviklingen av byens musikkhandel, fra da den befant seg på et tilsynelatende tilfeldig og uorganisert plan til den ble en omfattende og viktig bransje med til tider helt avgjørende betydning for utviklingen av musikklivet forøvrig.

Hva er musikkhandel?

I utgangspunktet skulle en tro det dreide seg om alt som har med handel av musikk å gjøre. Det vil da omfatte noter, instrumenter, instrumenttilbehør, notepapir, bøker, bilder, byster av musikere, kort m.m., men så enkelt er det ikke. Det er først og fremst avhengig av hvilken tidsperiode vi snakker om.

I begynnelsen, da musikkhandelen vokste frem, skilte man klart mellom pianohandel (pianolager), notehandel (musikaliehandel) og bokhandel foruten nürneberger- og isenkramhandel.

Bokhandlerne kunne skaffe noter, og hos *nürnbergerne* (som i hovedsak solgte presangartikler og leketøy) og *isenkremmerne* (som solgte jernvarer og kjøkkentøy) fikk man enklere (billigere) instrumenter og tilbehør. Man var ellers ikke så nøye med uvanlige handelskombinasjoner: en vinhandler kunne gjerne skaffe pianoer. Nürnbergernes og isenkremmernes instrumenthandel forsvant etter hvert fra bildet og *musikkhandlerne* tilbød det meste av det øvrige – noter, finere og enklere instrumenter og tilbehør, bilder, byster, kort, notepapir.

En musikkhandel kunne også være et musikkforlag, det vil si at den foranstaltet noteproduksjonen inkludert alle utgifter i forbindelse med fremstilling og utgivelse, blant annet til trykking, utforming, evt. innbinding, distribusjon og reklame. Normalt fikk komponistene honorar også! I begynnelsen av 1800-årene var det ikke uvanlig at forlaget hadde eget trykkeri, men etter hvert overtok mest tyske trykkerier.

De store musikkhandlerne/forlagene kunne ha eget konsertbyrå, utgi tidsskrift, ha noteleiebibliotek og ett forlag – Brødrene Hals – hadde til og med egen konsertsal.

Jeg har valgt å konsentrere meg om musikkhandelens produksjon og omsetting av noter. Informasjon om instrumentomsetting fra tiden før 1800 er tatt med, for senere tid i mindre grad.

Datering av noter

I 1897 beklaget læreren A.K. Hasselager

at man paa Noder næsten aldrig finder nogen Tidsangivelse. Der er ingen Tvivl om at denne Mangel i høj Grad maa vanskeliggjøre Studiet af Musikkens historie; thi Historien kan ikke undvære Tidsregning.

Hvordan notetrykk dateres, har lenge vært en internasjonalt kjent problemoppgave. I senere år har den utviklet seg til å bli en selvstendig vitenskapelig disiplin med stor aktualitet innen både forsknings- og bibliotekverdenen. Association Internationale des Bibliothèques Musicales (AIBM) har her spilt en ledende rolle.

Som Hasselager ganske riktig påpeker forekommer det så å si aldri årstall på notetrykk utkommet i Norge før 1909. Heller ikke på svenske eller danske trykk. Datering har derfor vært en hovedsak for meg. Da et helt unikt kildemateriale er bevart for vår del, nemlig forlagsprotokollene til Carl Warmuth, Brødrene Hals og Oluf By, har en nøyaktig datering, ikke sjelden helt ned til datonivå, vært mulig for mange hundre norske notetrykks vedkommende.

Kilder til datering av notetrykk utenom forlagsprotokollene er som nevnt avisene, forskjellige typer kataloger, man kan også komme langt ved å benytte en ikonografisk eller historisk innfallsvinkel.

Men, noe måtte til for å holde orden på en ofte omfattende produksjon. Derfor forsynte de større musikkforleggerne sine trykk med et nummer, et *platenummer* som ble stukket eller litografert samtidig med det andre. Dette platenummeret var så knyttet til trykket, uavhengig av når det kom ut.

Forlagsnummer er oftest identisk med platenummer. Enkelte forlag opererte med denne termen i stedet for platenummer. Men hvis forlaget har overtatt et annet og oftest mindre forlags produksjon, kan det mindre bli utstyrt med nye nummer som passer inn i det stores egen serie og kalles da gjerne forlagsnummer.

Hvordan telle?

“3 Sange” – hvordan defineres dette i vår sammenheng?

3 Sange = én tittel og 3 komposisjoner.

Et forlag kan gi de 3 sangene et platennummer hver eller ett felles platennummer. Jeg har ikke oppdaget noen bevisst tanke bak dette. Dette gjør at en opptelling av et forlags samlede produksjon blir mer mangfoldig enn en skulle tro. Tar vi Roveruds forlagsproduksjon som eksempel, ser vi at antall *titler* er 15, antall *komposisjoner* er 121. Går vi til et forlag med platennummer, kan en enkelt komposisjon gape over flere platennummer og ett enkelt platennummer kan f.eks. inneholde “12 Sange”. Warmuths produksjon teller nær 2800 platennummer, men hvor mange komposisjoner er det? Mange tusen.

Hvilken måte er det da riktigst å telle et forlags produksjon på? Ikke platennummer, de har først og fremst betydning for dateringen av noter. Ikke antall komposisjoner fordi vi her knapt vil kunne få entydige svar – hvor mange komposisjoner er det for eksempel i Griegs Haugtussa? En? 16? Er Peer Gynt én eller mange komposisjoner?

Jeg mener derfor at det er mest relevant å gjøre en mellomting: telle det antall titler som verket er utgitt med. Som samleord benytter jeg i det følgende produksjoner eller titler.

Handelen med noter og instrumenter

Utbedringen av kommunikasjonsforholdene og liberaliseringen av handelen gjennom 1800-tallet fikk stor betydning for handelen med noter og instrumenter. Inntil 1842 hadde all handel vært privilegium for byene. Byhandelsmenn med borgerskap kunne, med kongens tillatelse, drive handel på landet, dog uten fast utsalgssted. I 1842 ble det – med kongens velsignelse – tillatt for handlende å drive handel på landet med utsalgssted (og begrenset vareutvalg), men kun i en viss avstand fra byene. I 1857 falt kravet om kongelig tillatelse bort og i 1874 falt også kravet om en viss avstand fra byene; i 1907 ble de siste rester av privilegier fjernet. Postgangen ble mer regelmessig etter at Postverket i 1826 kjøpte dampskipet Constitutionen og året etter Prinds Carl.

For postgangen innenlands fikk den senere jernbaneutbyggingen, med start 1852 (Christiania – Eidsvoll) stor betydning. Vi må også ta i betraktning at musikkhandelen vokste frem i en by som var i sterk vekst gjennom 1800-årene; innbyggertallet var i

1801	11.923
1835	24.445
1845	33.177
1855	41.266
1865	57.382
1875	76.866
1890	151.239
1900	227.626

Noen eksempler på postgangen med dampskip rundt 1830:

Christiania – København tok 2 ½ døgn
Christiania – Bergen tok 5 døgn
Christiania – Molde og Ålesund 9 døgn
Christiansand – Stavanger 54 timer
Stavanger – Bergen 43 timer

Befordringstiden for brevpost fra hovedstaden til Bergen var i

1750	7–9	døgn
1800	6	“
1880	3	“
1910	14	timer
1930	12	“

Lignende tall finner vi for strekningen Christiania – Trondheim.

Da Det trondhjemske musicalske Selskab i 1787 meddelte i sin protokoll at notene fra København var kommet “med Skibs Leylighed”, kan vi anslå at reisen København – Trondheim hadde tatt nesten 3 uker.

Musikkhandelens fremvekst

Bokhandelens og musikkhandelens historie har mange paralleller og krysningspunkter. Materien var jo i bunn og grunn temmelig lik. Begge var kulturforetagener med et bredt sammensatt publikum som mottakere – ikke sjelden det samme, kan vi tro – begge organiserte sin drift ganske likt med sitt sentrum i hovedstaden og sine kommisjonærer rundt i landet.

Forskjellene er for eksempel trykketeknikken – det er forskjell på notetegn og bokstaver, og notetrykk og boktrykk ser nokså forskjellig ut. Bokforlagene startet med helt andre forutsetninger enn musikkforlagene: Starten besto av katekismer, salmebøker og andre religiøse skrifter som det var stort og reelt behov for både i skole og hjem. Musikkforlagene hadde intet utgangspunkt som var diktet av nødvendighet. – En annen forskjell er at det var adskillig enklere og raskere å produsere de tynne notetrykkene enn bøker.

Hele tiden mens det har vært omsatt noter her i landet har bokhandlerne hatt en sentral posisjon som salgssentral der man ikke hadde noen egentlig musikkhandel. Gjennom sine handelsforbindelser i inn- og utland formidlet bokhandlerne nær sagt hva det skulle være. Talende er en annonse i Norsk Boghandlertidende 2. mars 1900 fra firmaet Oluf By: “Musikinstrumenter, Strenger og Tilbehør leveres d’Herrer Boghandlere til billigste Priser fra mit en gros Lager”. Se forøvrig neste kapittel om den uorganiserte musikkhandel med oversikt over de som solgte musikk i Christiania i denne første tiden.

Musikk er kultur og et overskuddsfenomen, også til bruk i selskapslivet. Jeg har forsøkt å få frem hvordan vilkårene for å utvikle og å utøve musikk har endret seg, konsentrert om trykking og salg av noter og de personer og firma som drev utviklingen frem.

Del I

Begynnelsen

Christoffer Hammer, portrett fra Universitetsbiblioteket NTNU

Kap. 1 Den uorganiserte musikkhandel i Norge frem til ca. 1830

Handel med noter

Handel med noter – også kalt musikalier – og instrumenter har foregått fra langt tilbake i tiden før den etterhvert kom i organiserte former i løpet av de første decenniene av 1800-tallet.

Frem mot slutten av 1700-årene var det organiserte musikkliv konsentrert rundt institusjonene kirken, latinskolen og stadsmusikanten, foruten militærvesenet.

Hvordan disse institusjonene skaffet sine noter, har vi noen få, men håndfaste belegg for fra Christiania Kathedralskole. I Statsarkivet i Oslo fant Hampus Huldt-Nystrøm regnskapsbøker fra denne skolen for årene 1642–89; disse gir en rekke opplysninger om hvor notene de trengte til kirkemusikalske fremførelser, kom fra: I 1663: “Kiøbte Jeg til skolens fornødenhed Hammerschmidts Kircke oc Taffle Music ... forskref dem fra Kiøbenhafn ... Fick jeg Styckerne fra Kiøbenhafn”. Notene ble bestilt 17. oktober og kom 30. oktober. Vi får også vite at transporten foregikk sjøveien. Regnskapsbøkene gir opplysninger av samme art flere ganger frem til 1673.

Huldt-Nystrøm skriver at innkjøpene tilsammen må ha representert mellom 150 og 200 enkeltnummere, eller omkring 90 forskjellige stemmebøker – et ikke lite antall. De komposisjoner som er identifisert ble samtlige trykt i Tyskland – Leipzig, Dresden, Zittau og Gotha, og for fleres vedkommende var dette skjedd bare få år tidligere.

Christiania Kathedralskole i siste halvdel av 1600-årene hadde altså en effektiv, direkte handel med noter fra København og indirekte Tyskland.

1700-tallet viser et tilsvarende bilde av musikklivet som tidligere, med organist, kantor og stadsmusikant. Norge var et jordbruksland og det var få samfunnstopper. For å kunne plassere musikklivet i en samfunnsmessig sammenheng kan vi – forenklet – dele befolkningen i fire grupper: 1) embetsstanden, 2) handelsstanden og håndverkerne, 3) bøndene og 4) arbeidsfolkene på land og til sjøs inkludert husmennene. De som arbeidet og handlet med bøker og instrumenter finner vi i gruppe 2, de som kjøpte – publikum – hovedsakelig i gruppe 1 og 2. Publikum utgjorde en uensartet gruppe. Det var dem som hadde musikk som fag – stadsmusikant, organist, skolefolk – og det var de bedrestilte private som brukte musikk som tidsfordriv. Både selgere og kjøpere av bøker og andre kunstytringer utgjorde en svært begrenset del av befolkningen. En mer inngående undersøkelse av hvem publikum egentlig var, kommer jeg tilbake til i et senere kapittel.

En viktig del av vareomsettingen fant sted på de årlige markedene på Grundset ved Elverum, i Romsdal, Levanger, Røros. Grundsetmart'n er trolig eldst med en historie på over 400 år. Det var “årets store hendelse, som øvrige hendelser ble relatert i forhold til.” (Gjone 1925.) Bokhandlerne fra de nærmeste byer var alltid representert, og det var vel egentlig bare på disse markedene at

bøndene fikk sitt behov for forskjellig slag litteratur ved siden av alle andre varer dekket. I sin "Etterretning om kjøpstedene og ladeplassene i Akershus stift, 6. juli 1722" skrev stiftamtman Wilhelm de Tonsberg blant annet:

Ellers rejser eendeel Kiøbmænd fra Christiania eengang om Aaret till Grunset eller Elverum Marken udi Østerdahlen, som aarlig holdes dend 7de Martj, og sammesteds afsetter eendeel af deris Kram og andre Warer, saavel till woress egne, som dend Swendske Almue, hvilke sidste till samme Market till afhandling bringer eendeel Kaaber og Jern.

Markedene hadde stor sosial og kulturell betydning der musikk og dans var en naturlig og nødvendig del.

Vi kjenner noen navn på noen som drev handel med bøker i Christiania på 1720-tallet. Det var Friderick Cruun (stavemåten usikker) "boghandler og bogbinder samt bruger adskillig smaa Kiøbmandskab", bokhandlerne Jørgen Clausen og Anders Østenbye samt Bendt Syversen, som "far paa landet med böger". Organisten het på denne tiden Christian Rohde; Dorothea Barroyer, enke etter Charles Barroyer (død 1701), representerte stadsmusikanten sammen med sønnen Fredrik; videre var Anders Pilov "Spillemand" og blant skolefolk finner vi Claus Worm "Byens Skoelemester", Mads Skoelemester og Daniel Pooskeland "hörer i Skolen". Folkemengden i Christiania utgjorde i 1722 ifølge Tonsberg 546 familier, dvs mellom 2000 og 3000 mennesker.

Da de private og halvprivate musikalske og dramatiske selskaper vokste frem flere steder i Norge ved midten av 1700-tallet, økte behovet for noter og instrumenter markant. Mangt ble skaffet fra Danmark og utlandet, og selskapene kunne låne av hverandre. Tonsberg har beskrevet hvordan handelen sjøveien foregikk i hans stift Akershus:

Med de øvrige af Deris Kongel. Maj.ts Undersaatter og Jndbyggere her udi Norge falder fra Christiania ej wiidere handel, end at 2 à 3 Skuder kommer aarligen fra Bergen, som og 1 à 2 Jægter fra Trundhiem og eendeel smaa fahrtøjer fra Stavanger med Fiskewahre, hvilke gierne gaar baglasted tilbage igien. Till Danmark fra Christiania gaar fast ingen Skibe, mens de danske fører selv deris Kornvahrer derhen, og tager tilbage Bord, alle slags smaa Trælast, Jern, Kakkellovner, beeg og tiære, samt Kalk.

Den innenlandske handel pr. skute var altså begrenset. Handelen med utlandet hadde større omfang:

Dette er saavit dend Jndlenske Handel betreffer og bestaar dend Udlandske i Søefahrten og Skibsfragten paa Spanien, Franchrige, Engelland og Holland, hvorhen bringes Stang Jern, Bord og anden defferente slags Trælast, og transporteres tilbage igien Wiin, Brendeviin, Specerier, Silke og Klæde samt andre Kramwahre. Ellers

bliver nu omstunder dend meste Trælast afhandlet ved de Engelske og Hollandske Skibe, saasom udi dend forrige Krig Jndvaanernes Skibe mestendeelen enten af Fienden er bleven borttagen, eller og paa een eller anden maade for u-løkkede.

Bokhandelskatalogene eller sortimentskataloger fra bokhandlere i byer som København, Christiania m.m. utgjør en viktig kilde til vår kunnskap om tidens musikalske forråd, fordi de også inneholder fortegnelser over nytrykte musikaler. Katalogene ble sendt kundene via et regulært kommisjonærsystem (et system der kommisjonæren selger for en annen, eieren, mot en godgjørelse). Varene selv ble bragt med skip når farvannet var isfritt, om vinteren foregikk frakten med postverket.

Justisråd, forfatter og samler Christopher Hammer (1720–1808) bodde på Gran på Hadeland og var en stor og viktig kunde for bokhandlerne. Han eide en av samtidens største norske boksamlinger og en omfattende samling noter. Hammer hadde flere bokhandelskataloger: fra Joh. Benjamin Ackermann, 1759, Franz Chr. Mumme, 1768, C.G. Prost, 1786 og 1795, Johann Heinrich Schubothe, 1799. Alle var bokhandlere i København. I Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs samlinger fra 1808 gir Hammer en detaljert beskrivelse av hvordan handel med noter og bøker foregikk (Catalog 1808):

Ovenmeldte Bøger og øvrige Ting ere ansatte for den Pris og Taxt, som de ere kjøbte for paa Auctioner i Kjøbenhavn og Christiania, samt paa de Kjøbenhavnske Boglader, eller udenlandsfra bestilte. Ved nogle er anført Fragt, Indbinding, Indheftning, Commissionairløn, samt Prisen efter Boghandlernes opsendte Regninger. Bøgerne her paa Landet maa blive kostbare og dyre, allerhelst da jeg boer paa Melbostad, paa et afsiden Sted langt fra Kjøbstæderne, og altsaa maa udrette og indkjøbe Alt ved Commissionairer, som mange Gange ifleng kjøbe de forekommende Bøger, endog naar de ved en eller anden Lejligheder opdrives til det højeste. I 30 Aar har jeg betalt aarlig til en Commissionair i Kjøbenhavn 15 Rdlr., for at opsende Cataloger fra Bogladerne og ved Auctioner, samt derefter at opsende de kjøbte Bøger, om Sommeren med Skibsløjlighed og om Vinteren med Postexpressen fra Kjøbenhavn, saa de faa kjøbte Bøger maa blive kostbare. Desuden maa man have en Commissionair i Christiania til at betale Fragten, og opsende Bøgerne til Melbostad. Derfor maa Lysten snart forgaae til at kjøbe Bøger, naar man en Tid efter den anden bliver ilde betjent af Commissionairer og Boghandlere, ja undertiden maa kjøbe Bøger iblinde uden ret at kjende dem og dog dyrt betale dem. Paa saadan Maade har en Commissionair i Christiania kjøbt Luthers tydske Bibel No.1 i Folio for 30 Rdlr., endskjønt jeg kuns gav Ordre til 15.

Notene nevnt i Christopher Hammers fem bokhandelskataloger er helt sentrale i vår sammenheng. Antall trykte titler musikk litteratur er henholdsvis 24, 49, 82, 12 og 5, tilsammen 172 nummer. Av disse er 139 noter – pluss de 13 komposisjonene i håndskrift (appendix 1); avskrifter var nemlig en annen viktig form for utbredelse av musikk og også tilbudt til salg: “Einige geschriebene Musicalien in Partitur, für sehr billige Preise”.

I Videnskabselskabets bibliotek i Trondheim er det blant mange andre noter oppbevart en spesiell samling av notetrykk fra sent 1700- og første del av 1800-tallet. Denne tilhører Schults legat. Aage Claudius Schult (1790–1868) var i en rekke år tollkasserer i Trondheim. Han var mer musikkinteressert enn de fleste og samlet musikalier i stor stil. Hans notesamling i Videnskabselskabet omfatter rundt 500 komposisjoner, i trykk og manuskript.

Notesamlingen til Schult inneholder musikalier fra flere musikkselskaper i Norge: Det musikalske Lyceum i Christiania (1810–38), Det musikalske Øvelsesselskab i Trondheim (1815–30) og Den Trondhjemske musikalske Forening (1832). Det har lyktes meg å datere en tredjedel av notetrykkene (166 trykk) av samlingen; den dekker et tidsrom av 73 år før og etter 1800. Mange av trykkene har hittil vært ukjent.

Fordi den er så stor, fordi den er så godt bevart, fordi så mange av notene har latt seg datere, er denne samlingen av stor interesse for noteforskningen.

De 166 notetrykk i samlingen fordeler seg tidsmessig slik:

før 1800	24
1800–09	39
1810–19	35
1820–29	39
1830–39	22
etter 1840	7

Så er spørsmålet: hvor kom notene fra og hvordan kom de til Norge?

Noe over halvparten av musikkforlagsnavnene (her er også tatt med de udaterte) er tyske. De som er representert med flest notetrykk er Peters i Leipzig, André i Offenbach, Schott i Mainz, Simrock i Bonn og Breitkopf & Härtel i Leipzig. En noe mindre del av notene stammer fra østerrikske forlag: Steiner, Traeg, Artaria, Haslinger, Riedl, Hoffmeister og Diabelli, alle i Wien. Den tredje største gruppen er de franske forlag (Erard, Imbault, Pleyel, m.fl., alle i Paris). Noter fra det hollandske forlaget Hummel er også representert med flere – blant de eldste – trykk. Noter med andre opprinnelsesland utgjør en forsvinnende liten del; det gjelder noen danske, engelske, russiske m.v.

Det dominerende danske musikkfirmaet Haly og dennes etterfølger fra 1802 Lose i København har virket som kommisjonær for de tyske forlagene. Det fremgår tydelig av at firmaet på mange av tittelsidene har klebet over sitt eget firmamerke: C.C. Lose, Magazin de Musique, d'Arts et d'Instruments.

Musikkhandlere i flere land kunne også virke som kommisjonærer for hverandre. Noen eksempler: August Cranz i Hamburg solgte en Peters-note fra 1813, Louis Rudolphus solgte en Simrock-note i 1803, H.C. Steup i Amsterdam solgte en Hummel-note fra ca. 1794, en André-note fra 1822, en Peters-note fra 1826, likedan flere franske notetrykk.

Kommisjonærsystemet var den mest alminnelige måte å spre noter på i 1800-årene. Alle ledd besto av profesjonelle handlende – for eksempel Peters i Leipzig → Lose i København → Neupert i Christiania → for eksempel Harloff i Bergen.

Som vi har sett finner vi systemet også i 1700-årene, med den klare forskjell at det nå var privatpersoner som dannet denne kjeden – som altså Christopher Hammer er et eksempel på.

Vi går tilbake til de 24 notetrykk i Schultz' samling som er funnet å stamme fra 1700-tallet.

De to forlagsnavn som peker seg ut, er André i Offenbach og Hummel i Amsterdam, representert med henholdsvis 7 (fra årene 1791–95) og 6 (fra 1772–94) trykk. Begge disse forlagene er blant Europas eldste, begge med en betydelig produksjon og posisjon. Hummel ble etablert i Amsterdam i 1755, med avdeling i Berlin fra 1770. Firmaet opphørte i 1823. André i Offenbach am Main ble grunnlagt 1774 og virket til langt inn på 1800-tallet. – Andre forlagsnavn i denne samlingen er Breitkops & Härtel i Leipzig (grunnlagt 1719 som boktrykkeri, 1754 som notetrykkeri) med 3 trykk, Schott i Mainz (gr. 1770) med 2 trykk, og de følgende med 1 trykk hver: Simrock (Bonn), Mees (Hamburg), Hoffmann (Hamburg), samt wienerforleggerne Traeg, Artaria og Hoffmeister.

Vi har også andre opplysninger om anskaffelse av noter i Norge før 1800: Fra Musikselskabet Harmoniens tidlige år forteller A. Berg bl.a. (Berg & Mosby 1949) at medlemmene ifølge lovene av 1769 hadde plikt til hver å skaffe “sex Piecer, helst Symphonier af nye og god Composition”. De kjøpte noter når de var i utlandet, og de skrev også direkte til forleggerne. Av forleggerne kan nevnes Hummel i Amsterdam, Imbault i Paris, André i Offenbach, Simrock i Bonn, Hofmeister og Breitkopf & Härtel i Leipzig, Steiner & Co i Wien, Nægeli i Zurich, Steup i Amsterdam og Lose i København – altså de samme navnene i Bergen som i Schulz' samling fra Christiania og Trondheim.

For Trondheims vedkommende forteller protokollen til Det trondhjemske musikalske Selskab fra 1786 hvordan notene ble skaffet til veie: I vedtektene fra oktober 1786 fremgår det at “vi bestandig søge at have Forandring af Musique, og iblandt her i Trondhjem nye og ubekjendte Slags af Musique”, men at det nå var for sent på året til å skaffe nytt stoff. Isen var et betydelig problem for skipsfarten, men ved årsskiftet var tydeligvis problemet borte fordi selskapets protokoll da forteller at noter var kommet “med Skibs Leylighed”.

Dette ønsket om å være ajour med det som rørte seg i Europas musikkliv, finner vi likedan i Bergen, der man foretrakk å anskaffe nye noter fremfor å skrive av eldre.

For Trondheim har vi fra 1804 opplysninger om at musikksekskapet hadde kjøpt ouverturer og symfonier av Just Hansen (sannsynligvis manufakturhandler Just Hansen), og av Det musikalske Øvelsesselskaps protokoller går det frem at man i 1816 og senere kjøpte noter og instrumenter hos Lose i København. En annen, halvprivat musikkhandler i Trondheim på denne tid var domorganist Johan Christian Tellefsen. På en note i Universitetsbiblioteket i Trondheims samling (Haydns symfoni op. 18, utgitt 1781 hos Hummel i Amsterdam) er skrevet at Tellefsen solgte denne til Jens Sommer Gadebusch i 1810 for 10 Rd.

Alle disse kildene viser at København hadde en sentral posisjon ved nordmenns kjøp av noter. Denne tendensen fortsatte også etter 1814. Kontakten med Stockholm var derimot merkelig liten både før og under unionstiden med Sverige.

*

Etter at avisene kom i Norge, i Christiania, får vi helt andre muligheter til å studere musikkhandelens art og omfang. Når det gjelder omfanget kan ikke avisannonsene gi oss et aldeles eksakt bilde av hva som foregikk; f.eks. kan to annonser fra samme person eller firma ha ulik tekst men dekke det samme (for eksempel de samme to cembali), og to helt likelydende annonser kan dekke forskjellige ting. Dette har vi jo av gode grunner ingen mulighet til å kontrollere.

Jeg tror likevel at ved å telle alle annonser som *ulikelydende*, vil vi få et rimelig sannsynlig bilde av datidens handel med noter og instrumenter. I det følgende holder jeg meg til denne tellemåten.

Avisene viser at det foregikk både en privat, halvprivat og profesjonell omsetning av noter og instrumenter. Den private og halvprivate har jeg valgt å

kalle den u-organiserte musikkhandel, den profesjonelle – de som hadde handel som profesjon – den organiserte.

Helt fra starten av viser *Norske Intelligenz-Sedler* oss at omsetningen av noter og omsetningen av instrumenter var to adskilte ting – det er svært sjelden at en selger tilbyr både noter og instrumenter i samme annonse. Det er sannsynlig at flere av nedenstående navn hadde god kontakt med Løse i København, dette kan vi helt positivt påvise for prest Wulfsbergs vedkommende i neste kapittel.

Hvem solgte noter i Christiania før musikkhandlerne kom?

Privat, anonymt:

1770 23/5	Sonater av W. Reinards + fløyte
1777 1/10	Danse-bok
1794 27/8	Fiolinsonater
1797 22/2	Sangsamling
1797 22/11	“En Samling af gode Musicalier”
1806 9/9	Fiolinduetter
1811 19/2	Div. pianonoter
1811 30/4	Don Juan – partitur
1811 21/5	Fløyteduetter
1812 28/4	Cither-duetter
1819 20/7	Fiolinsonater
1828 27/9	Div. noter

Privat/halvprivat

Holmsted – ansatt på Elefantapoteket i Christiania

1784 30/6 Den første Prøve

Johan Andreas Todsen – f. 1737, kjøpmann i Christiania

1787 1/8 Syngespillmusikk

Adam Larsen – f. 1749, kjøpmann i Christiania

1788 9/1 Musik-Samlinger

Hans Petersen – f. 1783, skoleholder i Grue i Hedmark

1791 20/4 Barnesanger

Hans Ernst Kinck – f. 1761, fullmektig og høker i Christiania

1794 24/9 Damebibliotheket med noter

Jacob Neumann – (1772–1848), res kap. i Tanum sogn i Asker

1796 17/8 Sangsamling

Westye Egeberg – (1770–1830), kjøpmann i Christiania

1795 21/1 Div. noter

1795 26/8 Div. noter

1795 25/11 Div. noter fra Hamburg

Krigs-Commissaire Poul Bukier – (1745–1812), justisråd og slottsfogd i Christiania

- 1776 2/10 Danske syngespill
- 1777 30/7 Musik-Samlinger til Klaveret og Syngestemmen
- 1777 29/10 Musik-Samlinger og syngespillmusikk
- 1778 18/11 Musik-Samlinger
- 1779 8/9 Musik-Samlinger, Weise-sanger
- 1780 20/12 Danse-samling med noter
- 1781 5/9 Syngespill, dansesamling
- 1793 17/7 Sangsamling

Justissekretær Munch (død før 1801)

- 1776 2/10 Musik-Samlinger til Klaveret og Syngestemmen
- 1777 1/10 Musik-Samlinger og syngespillmusikk
- 1778 2/9 Musik-Samlinger og syngespillmusikk, sangskole
- 1780 20/12 Bach-sontarer, dansesamling

Christian Schibsted f. 1755, feldberederemester i Christiania):

- 1777 17/12 Sonater av Musæus i København (kom 21/7 1779)

Kontorist Lemvig hos Advocat Bull:

- 1793 23/1 Syngespillmusikk (svensk)

Copist Lemke:

- 1822 21/1 Kammer- og operamusikk
- 1822 20/5 Lang liste over noter, mest svenske ting

Musikere

Andreas Falck – stadsmusikantsvenn

- 1779 2/6 Div. noter, valdhorn-duetter (ant. avskrifter)

Johan Christian Krøyer – organist (1751–1809)

- 1789 14/10 Mange av Sønnichsens “Forlags-Musicalier”

Petter Marqvart Cornisch – klokker f. 1757

- 1789 14/10 Sanger og viser av Kunzen
- 1790 5/5 Sangsamling
- 1791 27/4 Sangsamling
- 1795 2/9 Sangsamling

Johan Bertholomeus Førster – musiker d.1818, konserter i Christiania 1787–95, død som stadsmusikant i Kalundborg

- 1792 14/3 Engelsk-danser, håndskrift
- 1793 13/3 Engelsk-danser komp. selv, håndskrift
- 1796 25/5 Cello og div. noter
- 1797 9/8 12 engelske danser, egne

Hendrich Ehtell – f. 1780, sønn av musiker Johan Didrich Ehtel (Etel), stadsmusikant i Moss til 1790 (se nedenfor)

- 1793 19/6 Fiolinduetter, komp. selv, håndskrift
- 1793 27/11 Fiolinduetter, 24 stykker for cither, selvlaget
- 1798 15/8 Dansemusikk, ant. egenkomponert
- 1801 26/8 Fiolinduetter, egenkomponert
- 1806 20/5 Div. underholdningsmusikk, egenkomponert
- 1813 10/9 Fiolinduetter
- 1815 31/1 Mozartsymfoni med 16 stemmer

Steffen Comoglio – musiker, f 1759, bodde i Christiania, gav konsert der, blant annet 3/12 1800

- 1801 11/2 12 sinfonier

Christen Hammer – musiker (fløytist) f. 1764/65, gav konserter i Christiania 1799–1809

- 1801 17/6 Gymnastikkmusikk, egne arr. for klavikord og cithar
- 1802 13/1 Gymnastikkmusikk, egne marsjer og menuetter
- 1814 27/9 Syngespillmusikk
- 1814 29/11 Duett av Falbe

Bokhandlere

Andreas Diurendahl – f. 1742, bokhandler i Christiania fra 1777

- 1778 2/9 Pergolesi-pasjon og syngespill
- 1778 11/11 Weise-sanger
- 1781 15/4 Dansesamlinger
- 1783 21/5 Salmebok
- 1783 19/11 Geminianis fiolinskole
- 1788 3/9 Salmebok
- 1788 15/10 Div. sangsamlinger og salmebøker
- 1791 30/3 Sangsamling
- 1791 13/4 Sangsamling, syngespill
- 1791 5/10 Sangsamling, syngespill
- 1792 28/3 Salmebøker
- 1792 25/4 Syngespillmusikk
- 1792 18/7 Syngespillmusikk
- 1793 6/3 Sangsamling, Weise-sanger
- 1798 27/12 Dragedukken av Falsen
- 1799 26/6 Dansesamlinger, fiolinduetter
- 1799 31/7 Haskerl-komposisjoner
- 1800 19/3 Nye Haskerl-komposisjoner
- 1800 17/12 Nye Haskerl-komposisjoner
- 1801 9/12 Danser av Haskerl og Jansen
- 1814 4/10 Div. noter for fløyte
- 1816 6/8 Div. noter, kammermusikk
- 1816 30/8 “Endeel Musicalier”

Bent Staalstrøm, bokbinder i Christiania f. 1738,
1783 30/7 Salmebok

Hans Trane – kjøpmann, bokhandler og bokbinder fra 1784 i Christiania
1785 2/2 Sangsamling, danser av Lem
1785 7/9 Sangsamling

Andreas Swane – f. 1749, boktrykker og bokhandler i Christiansand fra 1779, fra 1787 i
Christiania
1790 19/5 Kingos Siunge-Chor
1792 25/7 Sangbok, salmebok
1795 25/2 Sangsamlinger, dansesamling
1795 1/4 Syngespillmusikk, sangsamling

Altså – kjøpmenn, embetsfolk, funksjonærer og musikere.

En kronologisk oversikt over hvilke noter man tilbød til salgs gjennom
Norske Intelligenz-Sedler i årene 1763–1802 følger i appendix II.

Handel med instrumenter

Av de rundt 400 annonser i *Intelligensz-Sdlene* som hører inn under begrepet uorganisert *instrumenthandel*, er langt de fleste anonyme med henvisning av typen “anvises fra Bogtrykkeriet”, altså fra avisens ekspedisjon.

Men, som vi har sett, ikke sjelden inneholder annonsen et navn. Er personens tittel nevnt, blir bildet ganske tydelig. Vi finner handelsfolk og musikere, håndverkere og embetsfolk og en rekke uten noen yrkesbetegnelse.

Annonsene med selgers navn

(Innrykkede datoer er flere annonser fra samme person)

- 1765 26/6 Johannes Bech, organist, stadsmusikant i Bragernes
- 1769 12/4
- 1771 17/7
- 1766 30/4 Friedrich Krueger, kjøpmann i Christiania, borgerskap 1747
- 1766 7/5 Cathrine Karre, Bragernes
- 1766 17/9 Johan Søfrensen, Christiania
- 1766 22/10 Frid. Wilh. Thue, embetsmann på Mme Tullins kontor i Christiania
- 1768 13/1 Ulrich Friedrich Ibsen, borgerskap 1749 som sverdfæger (Kaardefejer) og 1763 som høker og øltapper
- 1770 14/2 Bertel Møller, Christiania
- 1772 19/2 Christian Döderlein, hører ved Christiania Latinskole
- 1777 12/2 Hans Wang, kjøpmann, borgerskap i Christiania 1762
- 1779 2/6 Andreas Falck, musiker, stadsmusikantsvenn (se ovenfor)
- 1779 30/6
- 1784 13/10 Erich Leuthen paa Smestad, kjøpman (flere instr.)
- 1784 27/10 Hans Jørgen Gierding, borgerskap 1752 som vever, 1761 som høker og øltapper i Christiania
- 1785 9/11 Peter Alfing, Christiania
- 1787 18/7 Johannes Hertz (Heers), musiker (organist og stadsmusikantsvenn) i Opsloe (f. 1761)
- 1789 18/2 Lars Smith, kjøpmann, borgerskap 1779 i Christiania
- 1789 3/6 Peder Høeg, musiker, stadsmusikant og komponist i Christiania 1758, død 1795
- 1789 25/11 Jens Moestue, handelsmann med borgerskap 1772, rådmann
- 1795 20/5
- 1790 10/11 Paul Andreas A. Smebye, urmaker, borgerskap 1787 som mesterurmaker
- 1792 25/7 Lorentzen junior, Christiania
- 1792 7/11 Benjamin Kruse, høker i Vaterland, borgerskap 1774
- 1793 2/1 Larsen, kjøpmann i Christiania

- 1794 22/10 Even Gundersen i Vaterland, borgerskap 1787 som vertshusholder og spækhøker
- 1796 25/5 Johan Bertholomeus Førster – musiker (se ovenfor)
- 1800 2/4 Arent Holst, embetsmann – inkassator i Christiania
- 1800 24/9 Ole Olsen Koppang, musiker (organist) i Gausdal (f. 1770)
- 1801 21/1 Torer Torgersen i Vaterland, hos faren som var kjøpmann og replagermester
- 1801 21/1 Christen Hammer, musiker, se ovenfor
- 1817 4/3
- 1802 15/9 Fredrik Christian Groth, musiker (1761–1828), fiolinist i Kgl. Kapel i København, stadsmusikant i Christiania 1795-, fra 1809 også organist i Vor Frelsers kirke, to sønner, to læredrenger, musikkdirektør ved Det dram. Selskab fra 1799.
- 1804 25/7 Andreas Wedøe, borgerskap som stolmakermester 1787
- 1805 26/2 Ole Smith i Christiania
- 1805 16/7 Heftye & Blumer, kjøpmenn
Thomas Heftye fikk borgerskap 1791 og Peter Bluhmer 1814.
- 1810 23/3 Andreas Høyer, musiker, harpist (ca.1778–1812)
- 1812 17/3
- 1810 3/8 Johan Didrich Echtell, musiker (f. 1753), gift i København 1775 med Anne Margrethe Fick. Stadsmusikant i Moss til 1790. Echtell averterte en lang rekke ganger mellom 1811 og 1820; det er usikkert hvor mange av annonsene som gjaldt samme instrument.
- 1810 14/9 N. Bergh, borgerskap som skredder 1810 i Christiania
- 1811 13/9 Ole Sogn, borgerskap 1806 som garver i Christiania
- 1812 5/5 Hans Hvalstad i Vaterland
- 1812 19/6 D. Clausen, Christiania
- 1812 23/10 Frue Broch i Kirkegd. Christiania
- 1816 2/2
- 1813 31/12 S. Versahl i Fierdingen
- 1814 25/2 Ole Johansen paa Fæstningen
- 1814 12/4 Jørgen Stolt, ansatt hos Henrich Benjamin Schmelck som fikk borgerskap som mesterfarver og trykker 1792.
- 1814 26/4 Ole Peter Bay, høker med borgerskap 1770
- 1814 29/7 Knut Lunde i Vaterland, høker, borgerskap 1797
- 1814 9/9 Ahasverus Kaas, gullsmed, borgerskap 1808
- 1815 21/2 Niels Møller, kan være konsumpsjonsskriveren nedenfor
- 1815 12/5 Blox, overinspektør i Christiania
- 1815 26/5 E. Willeman, baker i Vaterland, borgerskap 1811
- 1816 9/2 Møller, Consumptionsskriver
- 1816 15/3 Torkild Torkildsen, borgerskap som marqvetenter 1814
- 1817 9/5 Bye i Pepervigen
- 1817 13/6 Fredrik Eschenblad, kjøpmann i Christiania med borgerskap 1812
- 1817 1/9 Jens Sang (ca. 1759–1819) organist ved Aker kirke, underviste i fiolin, gav mange konserter i Christiania 1789–1802
- 1818 12/2 Brinch i Christiania
- 1818 19/2 Jacob Pettersen, skipper
- 1818 17/8 P. Kjøss, ant. kjøpmann Peter Kios i Christiania
- 1819 6/8 Adolf Gottfried Warnke, kjøpmann i Drøbak fra 1798, senere restauratør i Christiania

1819 16/7	H. Guldbranson, kjøpmann i Christiania
1819 10/9	Hans Pedersen i Raadhusgd., borgerskap som høker i Christiania 1805
1819 24/9	Herm. Wang, borgerskap 1809 som kjøpmann 1809
1820 26/9	Kloed, skipsmegler i Christiania
1820 21/11	Myhre, fru “ved Bryggerne” i Christiania
1821 5/1	Peder Thuesen, musiker (ca. 1770–1839), musikk lærer, stadsmusikant i Christiania fra 1828
1821 23/3	
1821 6/12	
1821 22/6	Jacob Pettersen Monkerud, borgerskap som høker i Christiania 1799
1821 4/10	A. Myller i Vaterland
1822 28/1	Niels Grønneberg i Christiania
1823 14/4	Martini i Vaterland
1823 17/11	G.M. sal. Strøm
1824 1/4	Thomas Dagnes (Dagner), dansk musiker (1764–1828), organist i Larvik til 1810, deretter Aker kirke i Christiania
1828 21/2	Schult i Christiania, N. Voldgd. 389
1830 12/8	Brødrene Petoletti, musikere. Pierre P. var gitarist, konserterte i Christiania på 1820-tallet før han reiste til Petersburg. Philip P. (f. ca. 1785) var fiolinist og ble musikkdirektør i Trondheim.

Utvalget av instrumenter slik det viser seg i disse annonsene, var rikholdig. Nedenfor følger en oppstilling som viser hvilke instrumenter det var, hvor mange ganger de opptrer som ulikelydende annonser, og hvordan tyngdepunktet veksler i tiårene mellom 1763 og 1830.

<i>Instrument</i>	<i>1763–80</i>	<i>1781–90</i>	<i>1791–1800</i>	<i>1801–10</i>	<i>1811–20</i>	<i>1821–30</i>
Klavikord	16	15	19	15	33	8
Spinett	3	-	-	-	-	-
Positiv	2	-	1	-	-	1
Harpe	2	1	-	7	18	1
Fløyte	2	1	-	5	23	9
Angelique (lutt)	1	-	-	-	-	-
Cembalo	-	3	3	3	4	-
Valdhorn	1	-	2	-	-	-
Hakkebrett	2	-	-	1	-	-
Cither	-	4	3	15	15	2
Fiolin	-	4	8	15	39	10
Klarinett	-	-	2	4	3	3
Klaver	-	-	4	7	42	36
Orgel	-	-	2	-	-	1
Cello	-	-	1	1	-	2

Bratsj	-	-	-	1	-	-
Gitar	-	-	-	-	1	5
Bassetthorn	-	-	-	-	-	1
Flygel	-	-	-	-	-	3

Tilbakegangen i den private omsetning av musikkinstrumenter i det siste tiåret henger nok sammen med selve den profesjonelle musikkhandelens fremvekst.

Vi vet at vi har hatt mange instrumentmakere i Norge, men vi må kunne anta at musikkinstrumenter også dengang i hovedsak ble innført fra utlandet. Det er her verd å huske at unionen Danmark-Norge også omfattet Schlesvig-Holstein. Videre at det sterke kulturelle fellesskapet med Danmark fortsatte langt inn i unionstiden med Sverige. *Intelligensz-Sedlene* gir flere opplysninger om hvor instrumentene kom fra eller ble sendt fra:

1789 25/11	av "Andreas Hjort" i København
1803 27/7	"opsendt fra Kjøbenhavn" 1 fløyte, et parti strenger
1816 4/6	"et i Rendsborg forfærdiget Fortepiano"
1816 8/10	Londoner Fortepiano
1819 27/7	fløyte "af Skousboes Fabrik i Kjøbenhavn"
1820 26/9	"fra London nylig hjembragte"
1821 5/1	"indenlandsk forfærdiget ny C Clarinet"
1821 6/12	fløyte "af Thortsen i Kjøbenhavn"
1822 2/12	"kommet over Søn"
1823 21/4	"spansk Guitarre"
1824 6/12	pianoforte "af indenlandsk Arbeide"
1826 22/4	flygel fra Richter & Beckmann "i Kjøbenhavn hidsendt til Forhandling"
1828 26/1	"Hamborger-Pianoforte"
1828 12/7	lirekasse "nylig ankommen fra Frankrig"
1830 12/8	"Wiener-Guitarrer"

Forøvrig er engelske pianoer nevnt forholdsvis ofte.

Som et eksempel på instrumentkjøpere kan her nevnes stadsmusikant, organist, overbrannmester osv. i Trondheim, Johan Daniel Berlin. Han eide en lang rekke fløyter, oboer, zinker, trompeter, valthorn, stryke- og tasteinstrumenter; de fleste av disse var anskaffet fra andre land før 1752, og flere hadde han laget selv. Berlin skrev den første dansk-norske lærebok i musikk, *Musikalske Elementer*, i Trondheim i 1744. Han tar her for seg klavikordet, strengeinstrumenter som fiolin, alt-fiolin (bratsj), bass-fiol (cello), spinett, harpeinstrumenter som zither og cister, lutt, teorbe, hakkebrett, blåseinstrumenter som fløyter, zinke, trompet, trombone, horn "og deslige". Vi kan gå ut fra at dette var instrumenter som det var aktuelt å informere om.

Et annet eksempel gir tollregnskapene for Bergen i 1755; her går det frem at Johan Pytter hadde fått 14 dusin “gemeene Træe Fløjter” fra Altona. Fra 1827 har vi en opplysning om at Thomas Henrik Møinichen (musikkdirigør i Det Trondhjemske musikalske Selskab og fra 1806 sorenskriver i Fåberg) gikk til anskaffelse av et Conrad Graf-flygel direkte fra Wien; det ble bragt på vogn og slede helt til Fåberg, og står i dag på Ringve Museum. En såpass ekstravagant handel tør være sjelden i Norge på denne tid.

Bjørn Aksdal har i sitt arbeid med musikkinstrumenter i Norge ca. 1600 til 1800 gitt en oversikt over hvilke musikkinstrumenter (ikke medregnet folkemusikkinstrumenter) som var i bruk i Norge i denne perioden, belyst bl.a. ut fra bevarte instrumenter i norske museer. Her fremgår det at instrumentene i all hovedsak kom fra Tyskland, England, Italia, Frankrike, Holland, Danmark og Norge.

En direkte sammenligning mellom Aksdals tall og min opptelling av solgte instrumenter via NIS viser:

	Aksdal	NIS
Klavikorder	28	50
Spinett	3	3
Cembali	6	6
Pianoforter	17	4
Harper	8	3
Tverrfløyter	10	3
Klarinetter	8	2
Fioliner	7	12
Celli	3	1

Kap. 2 Den organiserte musikkhandel kommer i gang i Christiania og omegn

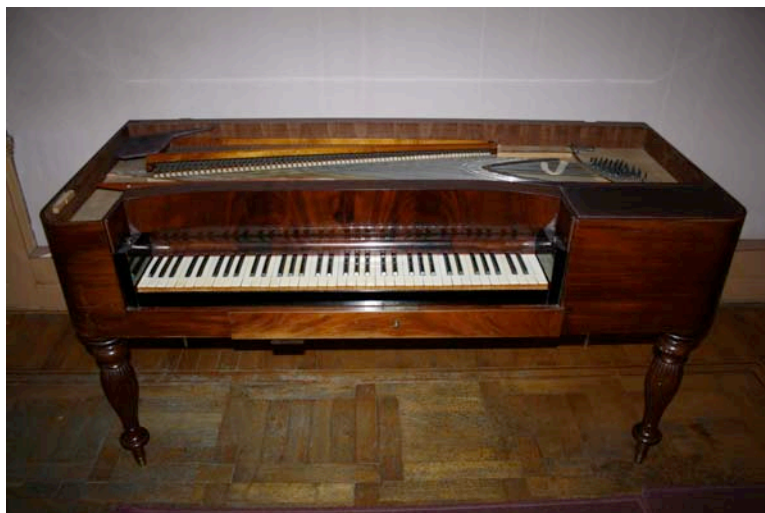
De første instrumenthandlere:
instrumentmakere, isenkremmere og nürnbergere

Hvem solgte instrumenter før de egentlige musikkhandlere gradvis overtok markedet?

Instrumentmakerne gjorde det, selvsagt. Flere ganger averterte de sine egne og andres produkter i avisen. En høyst sjelden gang kom det annonse fra en maker utenfor Christiania.

Hos orgelbygger Ritzeken på Bragernes kunne en i 1768 få kjøpt “Claviers” og spinetter. I 1775 hadde instrumentmaker Erich Brunstig et cembalo til salgs, og “han tilbyder og sin Tieneste ved saadane Instrumenters Reparation”.

Orgelmaker Benke solgte 1784 “et nyt Contra-Claveer” og “Claveer-Mester og Snedker” Halvor Hansen i Strømsøe (f. 1757, i 1801 bosatt i Christiania) “et fuldstændig Contra F Claveer” i 1785.

*Waarum-piano
Ringve museum.*

“Snædker Mæster og Instrumentmager” Daniel Schøne (1760–1807) averterte flere ganger i årene mellom 1788 og 1800 at “Piano-Fortis, Harpsicards, Spinnets, Claficords eller Claverer af forskjællige Sorter efter nyeste Engelske Fassong, forfærdiges, og alle Sorter Strænge-Instrumenter repareres”. Schøne gjorde her uttrykkelig oppmerksom på at “af ovenanførte Instrumenters Ligevægt med de Udenlandske findes adskillige Prøver her paa Stædet”. Schøne var utdannet blant annet i London. Også sønnen Emanuel Schøne (1800–51) annonserte noen ganger i årene 1824–1848.

En annen betydelig pianomaker var Lars Modom i perioden 1803–20; han solgte både cembali og pianoer.

Videre averterte orgelmaker Joh. Andresen i 1795, harpemaker Johannes Ferrary i 1801, snekker Johan Holtfodt et par cembali i 1809, samme år som han fikk borgerskap som snekker, snekker Christoffer Sundbye et cembalo 1817, snekker L. Jørgensen eolsharper i 1822 og orgelbygger Engelstad hadde mellom 1820 og 1833 flere annonser. Kunstdreierne C.C. Peckert og Hagen hadde begge klarinetter tilsalgs 1819 og 1821.

I årene frem til rundt 1850 dukket flere pianomakere og orgelbyggere opp, som Bader, Christopher Thomle, C.F. Waarum, G. Fraenkel, H. Hansen, I. Faarlund, Sæther & Berg, R. Holther og John Enger, videre Lorents Glose, Albrechtsen, Andersen og Brantzæg.

I listen nedenfor er de registrerte instrumentmakerne ført opp med dato for første og siste registrerte annonse og med antall annonser.

1768 5/2	orgelbygger Ritzeken, Bragernes	1
1775 29/11	instrumentmaker Erich Brunsvig	1
1784 7/1 – 1786 28/6	orgelbygger Benke	3
1785 21/12 – 1787 7/11	klaverbygger Halvor Hansen i Strømsøe	2
1788 27/8 – 1800 2/1	klaverbygger Daniel Schøne	8
1792 25/7 – 1805 18/6	klaverbygger Abraham Worm	9
1795 20/5	orgelmaker Joh. Andresen, Gravensteen	1
1801 29/7	harpemaker Johannes Ferrary	1
1803 19/10 – 1820 26/9	klaverbygger Lars Modom	11
1809 25/8	snekker Johan Holtfodt	1
1817 24/7	snekker Sundbye	1
1819 30/7 – 1820 24/11	kunstdreier C.C. Peckert	3
1820 3/10 – 1833 15/1	orgelbygger Engelstad (flere av dem)	8
1821 15/5	kunstdreier Hagen	1
1822 29/8	snekker L. Jørgensen	1
1824 27/9 – 1848 6/11	pianomaker Emanuel Schøne	8
1826 31/8 – 6/12 1826	A.J. Ekerot	2
1828 14/2 – 1839 19/3	Bader	5
1828 2/8	Gjerding	1

1829 27/6 – 1836 9/12	Thomle	8
1834 30/1 – 1839 7/6	L. Waarum	6
1835 25/2	orgelbygger Lorents Glose	1
1836 10/12	orgelbygger Albrechtsen	1
1839 13/3	instrumentmaker G. Fraenkel	1
1840 23/5	orgelbygger Andersen	1
1840 8/12 – 1848	instrumentmaker Hansen	mange
1841 20/10	instrumentmaker I. Faarlund	1
1846 30/6 – 1848 4/2	Sæther & Berg	3
1848 17/2 – 1848 13/5	snektermester B. Holther	2
1850 16/4	orgelbygger P. Brantzæg	1
1850 2/3 – 1856 15/10	instrumentmaker J. Enger	4

Under avsnittet om den uorganiserte instrumenthandel er flere musikere nevnt. Å dømme etter antall annonser og den lange tiden annonseringen foregikk, ser én musiker, organist P. Schyberg, ut til å ha drevet regelrett handel ved siden av sitt utøvende virke. Mellom 1820 og 1851 hadde han en lang rekke annonser i avisen, der han tilbød cembali og pianoer foruten “Information paa samme”.

Instrumentmakerne og musikerne drev salget fra sine verksteder og boliger, de hadde ikke egentlige butikker. Det var imidlertid i butikker man fant det største utvalget av instrumenter. Og hva slags butikker var det? Senere tiders spesialisering i en rekke klart avgrensede vareområder var lite utviklet den gang, man kombinerte gjerne flere helt forskjellige varetyper som kolonial, manufaktur, krydder, vin og brennevin osv. Et unntak er her bokhandelen som – i de større byene – klart ble dominert av varer fremstilt av papir. På mindre steder var handel med bøker gjerne kombinert med “almindeligt kjøbmandsskab”. Helt fra 1772, kanskje som den første i Christiania, solgte den store bokhandelen i byen, Andreas Diurendahl (ca.1770–1810), både noter og instrumenter fra sin butikk. Instrumentene som er nevnt i annonsene er fiolin, klaver og positiv.

Den gruppe handlende som før musikkhandlernes tid solgte musikkinstrumenter, var imidlertid ikke først og fremst bokhandlerne, men *isenkremmerne* og *nürnbergerne*. Betegnelsen isenkram er sammensatt av “isen”, tysk for jern, og “kram”, varer av liten verdi. Betegnelsen nürnberg er tilbake til den tid da Nürnberg var kjent som Tysklands “leketøyhovedstad”. Det brede og allsidige utvalg var i isenkramhandelen satt i system. I Rawerts Almindeligt Varelexicon defineres *isenkram* slik:

indbefattes derunder omtrent alle saadanne Varer, der ere skikkede til umiddelbart Forbrug, og ere forfærdigede aff de forskjellige Metaller, med Undtagelse af Sølv og Guld; Træ, Horn, Been, samt alle Utensilier af Glas, Porcelain og Steen, Hør, Hamp, Bomuld, Silke, Læder, der paa en eller annen Maade ere forbundne med

Metal o.s.v., eller udgjøre integrerende Dele af saadanne Utensilier; endvidere de raa eller halv forarbejdede Materialier, der fortrinsviis ere bestemte til ved deres nærmeste Forarbejdning at forarbejdes til saadanne Fabrikprodukter, samt endelig alle Utensilier og Redskaber, der ere bestemte til at bruges ved Forarbejdningen.

Definisjonen går altså ut på: alle ting som har det aller minste med metall å gjøre. Rawert fortsetter med å liste opp “de viktigste Arter af Isenkramvarer”, og under “Snedkerarbeider” står: “endvidere de simple musikalske Instrumenter”.

I følge Rawert omfattet handelsgrenen *nürnbergere* bl.a

De simple Trævarer, saasom Daaser, Æsker, Keglespil, Figurer til Hest og Fods, Børneskralder, Kurve, smaa Spande, Tallerkener, Skeer, og øvrigt Køkkentøj for Børn, Bierhaner, Vogne, Skibe, Stole, Borde, musikalske Instrumenter, Apothekeræsker m.m.

For samtiden var det altså helt naturlig å henvende seg til isenkremmerne og nürnbergerne når et instrument – de rimelige, ikke de særlig kostbare og forseggjorte – skulle anskaffes. En instrumentmaker skrev i Morgenbladet i 1842 om sine instrumenter at de var “udførte med megen Omhyggelighed og maa ei sammenlignes med almindeligt Nürnbergerkram”.

Disse handelgrenene dukker ikke opp i annonsene før mot slutten av 1700-årene. Den følgende oversikt viser foruten firmaets/innehaverens navn dato for første og siste annonse samt antall ulikelydende annonser:

Isenkremmere og nürnbergere

1794 2/1	1794 17/12	Gotfried C. Krey	2
1794 22/10	1810 19/6	Heckel & Schueller / Schueller & Meyrich	5
1795 26/8	1797 31/5	Travello & Comp	5
1797 7/6	1831 1/2	Donato Borello	6
1801 4/11	1846 9/5	Steph. Rumi & Comp.	19
1809 19/12	1818 22/6	Martinius Probst	4
1811 4/2	1812 13/3	Peter Nicol. Willms	3
1811 31/5	1820 13/10	J.C. Krag	4
1812 6/3	1827 6/12	G.Fr. Hagemann	7
1813 19/10		Frans Bruun	1
1815 1/9		D. Clauson	1
1817 14/8	1818 21/12	Jens Arndt Hanssen	2
1820 11/8		Thales Schou	1
1820 22/8	1827 11/8	J.H. Bisgaard	2
1821 24/12		Paul Bergwitz	1
1824 11/10	1829 16/5	Steen Eilert Bruun	3
1826 1/8	1876 1/11	J.H. Schmelck	før 1850 23
1826 19/9		Jacob N. Wilse	1

1827 3/11	1854 11/3	Peter H. Schreiner	12
1829 23/6	1840 25/7	J.H. Schwensen	14
1830 19/10		C.L. Gleditsch	1
1833 4/6	1844 7/6	D. Brambani	15
1833 23/12	1847 26/5	Jacob Haslund	2
1844 1/10	1859 3/2	Oluf Onsum	før 1850 7
1845 11/8	1846 21/12	Knutzen & Thorsted	4
1846 5/5	1846 7/10	N. Müller	2

Flere av disse navnene tyder på at noen kom fra Italia, og nürnbergerne kom gjerne fra Tyskland og Sveits.

Gottfried Christian Krey var tysker, innvandret og tok borgerskap i Christiania som nålemaker 27. august 1793. Januar året etter averterer han:

Et musikalsk Glas-Instrument samt en Machine som drives ved Sand, nogle Dukker til Bevægelser, alle Sorter Nürenberger Krahm af Violiner, engelske Syenaaler, Knappenaaler og forskjellige Sorter Dukketoj, er at bekomme hos Nürenberger Krey.

Franz Heckel & Franz Schueller, deretter Schueller & Meyrich solgte musikkinstrumenter som fioliner, fløyter, oboer, klarinetter foruten strenger. Travello & Co solgte fioliner, klarinetter, positiv, klavikord, fløyter og fagotter.

Da vi har faaet hiem endeel nye og gøde Violiner, saa bekiendtgjøres alle og enhver, at de kan bekommes hos understrevne: samt Fløittraverer, Hoboier, Clarinetter, et extra godt fint Hagelgevahr, ægte beslagne Spanstrøer, ægte Weersflums Pibeheveder, med andre adskillige Waare, hos Brøderne Heckel & Schüller i Christiania.

Nürnbergermannonse fra Norske Intelligenz-Sedler 22/10 1794.

Donato Borello (1761–1831) var født i Milano og tok borgerskap i Christiania 1796. Han solgte foruten “Violiner og do. Strænge” fagotter og klarinetter fra sin bopel i Toldbodgd. 48.

Martinius Probst (ca.1746–1824) var tysker. Borgerskap som “Nuernberger” i mai 1789. Han hadde det vanlige utvalg av nåler, messingsaker, kammer og sakser osv. og dessuten fioliner av forskjellig størrelse, gitarer, klarinetter og cithere. Et annet nürnbergernavn er Peter Nicol. Willms – her finner vi bare strenger. Johan Christian Krag solgte også fioliner, klarinetter og fløyter. G.F. Hagemann hadde et forholdsvis rikt utvalg musikkinstrumenter, det var ved

siden av de allehånde sorter strenger og annet tilbehør munnharpe, flere typer fløyter, flere størrelser fioliner og klarinetter.

Stephan Rumi var født i Donge i Italia 1772 og døde i Christiania 1805. Hans forretning var stor og velutstyrt, og han hadde også en lang rekke musikkinstrumenter. I 1801 averteres “alle Sorter blæsende og spillende Instrumenter”, mange ganger strenger, i 1821 fioliner, klarinetter, fløyter, gitarer, fagotter, celli, til og med en “Cremoneser Violoncel” i 1841. Denne omfattende geskjeft med “engelske og tyske Isenkramvarer, musikalske Instrumenter og Nürnbergerverar” ble avsluttet i 1845 “formedelst annen bestemmelse”.

Et betydelig firma innen isenkram- og nürnberggerhandel var Johan Hendrik Schmelcks i Kirkegd. 48, grunnlagt 1826. Vareutvalget var som tidligere, også når det gjaldt instrumenter. Det kan særlig nevnes munnspill, materialer for pianomakere som klaviaturer, strenger, stemmenagler. Det samme gjelder Peter H. Schreiner; fra hans utvalg kan nevnes “En fiin Fagot, Bügelhorn og Trommepiber”, Justus Heinrich Schwensen og Donato Brambani (1800–1842). En annonse fra sistnevnte er representativ: “Musikalske Instrumenter. Undertegnede er nylig bleven forsynet med fine og simple Violiner, Bratscher, Basser, Guitarer med mekaniske Skrür, Fløiter, Klarinetter, Trompeter og Waldhorn”. Brambani var nevø av Donato Borello. I 1833 tok han borgerskap som kjøpmann i Christiania.

Det fremgår av annonsene at mange av disse instrumentene ble innført fra andre land. Der er uttrykk som “vi har faaet hiem”, “endeel nye hiemkomne”, “i disse Dage hjemkommen”, “nylig hjemkomne”. Om dette gjaldt hele varebeholdningen, vites ikke; jeg vil imidlertid anta at mesteparten av instrumentene var tilvirket i utlandet.

Tasteinstrumenter

Klavikord, cembalo og piano var opprinnelig ikke en del av isenkramhandelen, og pianohandel fortsatte å være en varegruppe adskilt fra andre instrumenter. Men flere isenkremmere har likevel også solgt tasteinstrumenter, som “Contra F Claveer” hos Travello i 1796, et tilsvarende hos J. Bergh i 1821 og et klavikord hos Steen Bruun i 1829, et piano hos Schreiner i 1837. Dette var unntak. Klavikord- og pianohandel tok andre veier enn isenkraminstrumentene gjorde.

I begynnelsen av 1800-årene synes handel med tasteinstrumenter merkelig nok mer knyttet til den assorterte varehandel – som Søren Horsters kolonial m.m.,

handelshuset Heftye og J.H. Bisgaards handel med manufaktur, tobakk og pyntesaker.

A. Flüh i Skippergd 10 var egentlig grossist i vin. Hans pianohandel utgjorde imidlertid ingen liten del av omsetningen; i 1837 skrev han: “13 nylig fra Udlandet ankomne 6 1/2, 6 & 5 1/2 Octavers Fortepianor af tydske og engelske Fabriker ere til meget billige Priser tilsalgs”. Noen uker senere tilbød han pianoer fra Leipzig, Wien, Lübeck, København og fra England. I august 1844 aktet han å reise til Hamburg for å kjøpe “Vine, Møbler, Pianoforter etc”.

Da pianisten Otto Wetterstrand åpnet sitt “Piano-Udsalg” 17. mai 1841, var det som den første i Christiania. Her ble det solgt pianoer – hverken vin eller andre vareslag er nevnt. Wetterstrands instrumenter kom fra Leipzig, Lübeck og Paris. Instrumentene fra Pleyel i Paris ble sendt sjøveien via Le Havre, der Pleyel hadde en kommisjonær, til Christiania; reisen kunne ta ca. 14 dager. – Ved Wetterstrands død i 1857 ble lagerets beholdning av 10 instrumenter solgt på auksjon.

Et annet “Pianoforte-Magazin” var C. Dybwads fra 1844. Deres handel med tyske og franske instrumenter ser imidlertid ut til å ha vært av kort varighet; i oktober 1845 meddeler de at de “ei agte at fortsætte denne Handel”.

Kjøpmann H.S. Dietrichson i Kirkegd. 26 handlet ved midten av 1840-årene med franske pianoer. 9. september 1845 averterte han at av de 11 instrumenter han nylig hadde mottatt fra Paris, var det nå “et par tilbake”.

Niels Wulfsberg.

De første notehandlere:
Niels Wulfsberg og Fr. Chr. Nielsen

År 1800 var ikke bare et hundreårsskifte, det var også på mange måter et tidsskifte. På musikkhandelens område skjedde det en dreining mot økende og mer organisert virksomhet. 17. mai 1803 skrev *Intelligenz-Sedlene*:

Et anseeligt Forråd af udsøgte Musicalier, meest udenlandske, for Violin, Klaveer, Harpe, Fløite etc, er nylig ankommen og findes til Eftersyn hos Præst Wulfsberg i Christiania. Sammesteds bekommes smukt Nodepapiir i Klaveer- og Instrument-Format a 56 sk. Bogen.

Senere fremgår det av avisen at notene var overtatt fra Lose i København på kommisjonsbasis. Lose hadde overtatt Halys musikkforretning i juli året før og ble snart det store navn i dansk musikkhandel.

Disse utsøkte musikalier ble i sin helhet presentert i avisen et par måneder senere. Listen omfattet 235 titler nyere kammermusikk og cembalo- eller pianomusikk. En eneste skandinavisk komponist er der, nemlig dansken Hans Hagerup Falbe med *6 nye Skotske Dandse* for 7 instrumenter, trykket hos Haly i København 1800. Komponistene er ellers datidens kjente navn, mange lite kjent

i dag, men vi finner også samtidige trykk av Beethoven (klaverkonsert op.19, trykt første gang hos Hoffmeister & Kühnel i Leipzig 1801) og Haydn (Andante per Clavicembalo, trolig den samme andante som ble trykt hos Haly i København 1800). Listen er bemerkelsesverdig ved sitt omfang og sin tidsmessighet: *Musicalier, som bekommes for de vedtegnede kjøbenhavnske Ladepriser hos Præst Wulfsberg i Christiania.*

Det er sannsynlig at denne listen er identisk med Loses *Verzeichnis der Musikalien, welche bei C. Lose & Comp. um beigesetzte Preise zu haben sind. No.1. Kopenhagen 1803.*

Av de 235 titler kan bare 5 sees trykt i København. Se appendix III.

Utvalget er stort, og det er krevende for amatører, og en kan undres hvorfor Wulfsberg fant det tjenlig å sette hele denne lange listen i avisen. Han må nå i alle fall ha regnet med et publikum!

M u s i c a l i e r :

Forsmedelt andre Forretninger og fordi jeg er ukyndig i Musiken har jeg frafagt mig den Commission af Musicaliers Udsalg, som jeg hidtil har havt fra De Herrer Løse & Compagnie i Kjøbenhavn, og derimod med disse Herreres Samtykke overdrager samme til Herr Lotterie-Collæcteur og Konstdrejer F. Nielsen. Da Hr. Nielsen er Musik-Skjønner og Elsker, og desuden er bekjendt som en accurat og tjenstvillig Mand, saa trænger han ikke til min anbefaling; ikke desmindre vil jeg, ved at bekjendtgjøre dette, venkabelig have anmodet Enhver, som hidtil har staaet i Musikhandel med mig, heræfter at henvende sig til ham desangående. Christiania den 14de Januarii 1805.

N. Wulfsberg.

F. N. Overensstemmende med Hr. Pastor Wulfsbergs Avertissement af Dags dato tilkjendegives herved: at jeg har modtaget til Forhandling et betydeligt Forraad af Musicalier for alle Instrumenter, tilhørende De Herrer Musik- og Instrumenthandlere C. Løse & Comp. i Kjøbenhavn. I dette Lager, som er af Værdie omtr. 2000 Rdlr., findes et temmelig fuldstændigt Assortiment af de næst yndede nyere og nyeste Componisters Arbejder. — Tillige faaes hos mig: bedste Romaniske Violin- og Harpestreng, Violiner og Fløjter; ligesom ogsaa Pedal- og andre Harper, samt alle øvrige musicalske Instrumenter efter Ordre anskaffes. Jeg tager mig herved den Frihed at indbyde alle Musikelskere at henvende sig til mig i denne Hensende, og ønsker ærbødigt at have mig anbefalet. Man træffes mig sikkest hjemme hver Sögnedag fra Klokken 9 til 12.

Christiania den 14de Januarii 1805.

F. Nielsen.

Fra Norske Intelligenz-Sedler 15. januar 1805.

Pastor Niels Wulfsberg (1755–1852) var en foregangsmann på flere områder; han regnes i pressens historie som skaperen av den tidsmessige avis – han grunnla *Morgenbladet* i 1819, han skaffet byens første skikkelige avispresse, han var blant stifterne av Selskabet for Norges Vel, og han var altså – om enn kortvarig – en profesjonell musikkhandler, den første i Norge.

Kan hende ble ikke publikumsresponsen den Wulfsberg hadde håpet på, kan hende han i sin store aktivitetstrang fikk andre idéer – eller kanskje han simpelthen innså sin begrensning. Uansett, halvannet år senere står det å lese i *Intelligenz-Sedlene*:

Formedelst andre Forretninger og fordi jeg er ukyndig i Musiken har jeg frasagt mig den Commision af Musicaliers Udsalg, som jeg hidtil har havt fra De Herrer Lose & Compagnie i Kjøbenhavn, og derimod med disse Herrer Samtykke overdrager samme til Herr Lotterie-Collecteur og Konstdrejer F. Nielsen. Da Hr. Nielsen er Musik-Skjønner og Elsker, og dessuten er bekjendt som en accurat og tjenstvillig Mand, saa trænger han ikke til min Anbefaling; ikke desmindre vil jeg, ved at bekjendtgjøre dette, venskabelig have anmodet Enhver, som hidtil har staaet i Musikhandel med mig, herefter at henvende sig til ham desangaaende.

Hvem var denne F. Nielsen? Han het Fredrik Christian Nielsen, var født 1769 og han døde 1823. Nielsen dukker frem fra kildene i juni 1796, da han skulle medvirke ved konsert. I 1801 bodde han til leie hos “nuernberg” Martinus Probst i Kirkegd. Da han skulle ha egen konsert august 1796 sto han omtalt som “Konstdrejer”, og han tok senere (1815) borgerskap som dette. En dreier eller kunstdreier tilvirket alle slags sylindre av tre – bordben, stolben, musikkinstrumenter, dørhåndtak, stokker, paraplyer, spillebrikker osv. Musikken var imidlertid hans store hobby, og han deltok en rekke ganger ved konserter som fløytist, bl.a. i Trondheim i 1803. I april 1799 skrev Nielsen i *Intelligenz-Sedlerne*:

Da Musiken i denne Vinter har borttaget meere Tiid fra mine Forretninger, som Kunstdrejer, end min økonomiske Forfatning taaler, saa maa jeg igjen ved Hielp af samme (og det ærede Publicums Medvirkning) søge at faa nogen Erstatning.

Konsertvirksomheten som hadde tæret hardt på hans økonomi, kunne kanskje også få han ut av uføret igjen.

På høsten 1799 ble Nielsen medlem av det nystartede dramatiske selskap i Christiania. Samtidig har han igjen økonomiske bekymringer, og 2. oktober meddeler han at han for å sikre sitt utkomme i Norge nødsages til for fremtiden å tilbringe vintrene i København. Her kan vi bare gjette oss til hva som gjorde det mer lukrativt å bo i København enn Christiania om vinteren. Muligens var det lettere å få kunstdreieroppdrag der.

Frem til januar 1805 får vi bare spredte glimt av Nielsen. Han arbeidet med sitt kunstdreieri, var kommisjonær for tidens populære lotteri, og han medvirket ved et par konserter. Ved overtagelsen av Wulfsbergs musikalier skrev Nielsen:

Overeenskommende med Hr. Pastor Wulfsbergs Avertissement af Dags Dato tilkiendegives herved: at jeg har modtaget til Forhandling et betydeligt Forraad af Musicalier for alle Instrumenter, tilhørende De Herrer Musik- og Instrumenthandlere C. Lose & Comp. i Kjøbenhavn. I dette Lager, som er af Værdie omtr. 2000 Rdlr, findes et temmelig fuldstændig Assortiment af de meest yndede nyere og nyeste Componisters Arbejder. – Tillige faaes hos mig: bedste Romanske Violin og Harpestreng, Violiner og Fløjter; ligesom ogsaa Pedal- og andre Harper, samt alle øvrige musicalske Instrumenter efter Ordre anskaffes...

Denne annonsen gir en viktig opplysning: Nielsen solgte også musikkinstrumenter – det er sannsynligvis første gang i norsk musikkhandels historie at dette fenomen dukker opp; ved siden av kunstdreiervirksomheten var nemlig musikkhandelen Nielsens viktigste levevei. Her traff man ham hverdager mellom kl. 9 og kl. 12. Bortsett fra lodder solgte han ikke noe annet enn noter og instrumenter, og vi kan derfor ut fra denne definisjonen betegne F.C. Nielsen som Christianias første egentlige musikkhandler.

Nielsens musikkhandel var sannsynligvis i god gjenge mellom januar 1805 og september 1806 og noen tid etter. Hans virksomhet som musikkhandler ble imidlertid av enda kortere varighet enn forgjengeren Wulfsbergs. Etter en annonse 9. september 1806 der han meddeler at han har fått hjem mye noter “for de meest brugelige Instrumenter” og at åpningstiden nå er fra kl. 7 til kl. 13, ser musikkhandelen ut til å sygne hen. Han averterer ikke noter mer, derimot sepe og nøkkelost, og i september 1811 anlegger han en “Kammager-Fabrik”.

Gjennom de neste ti år som Nielsen averterte sine tjenester i avisen, handler disse ikke om noe av det foregående, derimot finner vi fra 29/4 1822 noen ganger tilbud om pianoundervisning. Han døde høsten 1823.

Lars Roverud gir i *Et Blik ...* Fredrik Christian Nielsen et anerkjennende skussmål:

Her er i de sidste 10 Aar ikke fremkommen en eneste Eleve, der kan spille endog den simpleste Ripienstemme fra Bladet, eller har nogen Orchester-Dannelse, undtagen 3 til 4 af Herr Konstdreier Nielsens paa Fløite, og ligesaa mange af mine paa Violin.

Før vi nå går over til de enkelte musikkhandlere/forleggere er det viktig å ha i mente at i de første tiår var disse firmaene små med en begrenset kundekrets. De gamle metoder til å skaffe seg noter og instrumenter på, fortsatte i lang tid fremover ved siden av de nye etablissementer. Først i annen halvdel av 1800-årene ble musikkfirmaene så innflytelsesrike at de dominerte nær hele markedet.